

Universiteit
Leiden
The Netherlands

The restorations of the Comité de Conservation des Monuments de l'Art Arabe in Egypt: "Conservation" or "reinvention" of monuments? = Les restaurations du Comité de conservation des monuments de l'art arabe en Égypte: « conservations » ou « réinvention » des monuments?

Ishak Bakhoun, D.

Citation

Ishak Bakhoun, D. (2021, January 21). *The restorations of the Comité de Conservation des Monuments de l'Art Arabe in Egypt: "Conservation" or "reinvention" of monuments? = Les restaurations du Comité de conservation des monuments de l'art arabe en Égypte: « conservations » ou « réinvention » des monuments?*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3134742>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3134742>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <https://hdl.handle.net/1887/42713> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Ishak Bakhoun, D.

Title: The restorations of the Comité de Conservation des Monuments de l'Art Arabe in Egypt: "Conservation" or "reinvention" of monuments? = Les restaurations du Comité de conservation des monuments de l'art arabe en Égypte: « conservations » ou « réinvention » des monuments?

Issue Date: 2021-01-21

Samenvatting

De restauraties van het *Comité de conservation des monuments de l'art arabe* in Egypte: “conservering” of “her-uitvinding” van monumenten?

Dit proefschrift onderzoekt en analyseert de restauratiewerkzaamheden die zijn uitgevoerd door het *Comité de conservation des monuments de l'art arabe* (hierna *Comité*), *Lağnat Ḥifẓ al-Āṭār al-‘Arabiyya al-Qadīma*, de Commissie voor het behoud van monumenten van Arabische kunst. Het Comité werd in december 1881 in Egypte opgericht onder het Ministerie van *Awqāf* [Islamitische religieuze schenkingen]. Het functioneerde onder dit ministerie tot 1936, waarna het werd overgeplaatst naar het Ministerie van Openbaar Onderwijs. Deze overheidsinstantie was verantwoordelijk voor het behoud en de restauratie van Islamitische (en later ook Koptische/Egyptisch Christelijke) monumenten en bleef actief tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw. Het Comité werd niet officieel opgeheven maar nieuwe wetgeving uit die tijd leidde tot een transformatie en uiteindelijk het einde van het Comité in de oorspronkelijke vorm. Zijn verantwoordelijkheden werden overgenomen door het nieuw opgerichte Departement van Oudheden [*maṣlahat al-āṭār*]. Gedurende zijn gehele bestaan telde het Comité zowel Egyptenaren als Europeanen onder zijn leden. Het bestond uit zowel vakspecialisten en geleerden alsmede ex-officio leden.

Dit proefschrift vraagt zich af of de restauraties die het *Comité* heeft uitgevoerd vanuit kunsthistorisch perspectief kunnen worden beschouwd als 'conservering' of een 'her-uitvinding' van monumenten. Het onderzoekt de interventies aan minaretten, koepels en *minbars* [preekstoelen] van moskeeën uit de Mamlukentijd, de beweegredenen achter restauratiebeslissingen en vervolgens hoe de analyse van de ‘moderne laag’ van het *Comité* onze huidige opvattingen over deze historische monumenten en hun 'authenticiteit' beïnvloedt.

In de inleiding leg ik uit dat mijn interesse in het bestuderen van het werk van het *Comité* aan islamitische monumenten voortkomt uit mijn professionele ervaring en academische achtergrond als ingenieur en kunsthistoricus, gespecialiseerd in het behoud en beheer van cultureel erfgoed. Hierna volgt een kort overzicht van de belangrijkste theorieën en protagonisten van de internationale conservatie- en restauratiebewegingen in 19e-eeuws Europa. Zowel in heden als verleden is elke restauratie-interventie een beslissing die wordt genomen op basis van bepaalde beweegredenen en binnen een specifieke politieke, sociale en culturele context. Dit is het kader waarbinnen het werk van het *Comité* in dit proefschrift wordt besproken.

Hoofdstuk twee, “Het werk van het *Comité* onder de loep”, verduidelijkt de invalshoek van dit proefschrift en zijn bijdragen. Eerder wetenschappelijk onderzoek naar het *Comité* binnen de disciplines kunstgeschiedenis, sociale wetenschappen, erfgoedbehoud en postkoloniale theorie wordt gepresenteerd. Hierop voortbouwend worden hiaten vastgesteld en begrippen die een her-evaluatie verdienen, besproken. Hierbij wordt duidelijk dat hoewel kunsthistorici soms inderdaad vaststellen dat het *Comité* werkzaamheden heeft uitgevoerd aan historische monumenten en wat deze zijn, een analyse van hoe deze interventies onze kijk op deze gebouwen beïnvloedt, ontbreekt. Bovendien, ondanks de grote hoeveelheid onderzoek dat tot nu toe is verricht naar het *Comité*, zijn leden en zijn werk, moeten veel aspecten van de restauratiemethodologie die werd gehanteerd nog worden onderzocht. Tot op heden heeft

deze nog geen plaats gekregen in de internationale geschiedenis van architectuurbehoud. Tot slot wordt de vraag opgeworpen van wat we kunnen leren over het *Comité* als we verder kijken dan het postkoloniale kader waarin het tot nu toe is geplaatst.

In hoofdstuk drie, “Het *Comité* in context en in actie”, wordt de oprichting van het *Comité* in context geplaatst en wordt zijn geschiedenis en activiteiten besproken. Eeuwenlang was Egypte, en speciaal Caïro, een bron van fascinatie voor reizigers en bezoekers. Zij documenteerden de stad en haar monumenten in hun dagboeken en verhalen, kaarten, tekeningen, schilderijen en later ook foto’s. Deze interesse groeide in de 19e eeuw maar tegelijkertijd werd ook duidelijk dat Caïro’s historische gebouwen in gevaar waren. Veel van deze gebouwen, waarvan een groot deel gefinancierd werd door schenkingen [*waqf*, meerv. *awqāf*], verkeerden in slechte staat. Dit ondanks het feit dat het *waqf*-systeem traditioneel bedoeld was om publieke gebouwen (moskeeën, scholen etc.) te onderhouden en hun eeuwig voortbestaan te garanderen. Soms waren ze zodanig gerestaureerd dat hun oorspronkelijke structuur was aangetast of werden ze bedreigd met afbraak door de modernisering van Caïro. Deze fascinatie voor en tegelijkertijd ernstige zorgen om het voortbestaan van deze monumenten leidden tot de oprichting van het *Comité*. Hiernaast komen het mandaat, de initiële regelgeving, de organisatiestructuur, de activiteiten en de werkprocedures, en het archief (verslagen en beeldmateriaal) van het *Comité* aan bod. Hun discussies, werkzaamheden, rapportages en studies (inclusief een aantal tekeningen en foto’s) werden met regelmaat gedeeld met een breder Egyptisch en internationaal publiek door middel van de publicatie van de *Comité*-bulletins en studies die door de verschillende leden werden geschreven. Hierdoor kunnen zij worden beschouwd als belangrijke beschermheren en stamvaders van de studie van islamitische kunst en architectuur in Egypte.

De casestudies die in de hoofdstukken vier, vijf en zes worden besproken, worden in een chronologische volgorde gepresenteerd om na te kunnen gaan hoe de restauratiemethodologieën zich in de loop van de tijd hebben ontwikkeld en/of ze zijn veranderd. Hierbij worden ze, wanneer relevant, gekoppeld aan belangrijke internationale gebeurtenissen. Elk hoofdstuk geeft kunsthistorische achtergrondinformatie over het betreffende architectonische onderdeel, waarna wordt ingegaan op de beweegredenen van het *Comité* voor restauratie- en/of reconstructievoorstellen.

Hoofdstuk vier, “De ingrepen van het *Comité* aan minaretten uit de Mamlukken tijd”, bespreekt de schade die verschillende minaretten in Caïro hebben opgelopen door aardbevingen en zwakke plekken in de bouwkundige structuur. Hierbij moet worden opgemerkt dat bij minaretten de beslissing om in te grijpen voornamelijk werd ingegeven door de noodzaak om levens te beschermen. De ingrepen kunnen worden verdeeld in drie groepen, waarbij een verband kan worden gelegd met de conditie van de minaret voor de start van de *Comité*-werkzaamheden: 1. Ontmanteling en reconstructie van de bovenste paviljoenen die nog steeds in situ waren maar dreigden in te storten (over het algemeen werden de originele stenen hergebruikt bij de wederopbouw – lang voordat ‘anastylosis’ werd beschreven in het Charter van Venetië van 1964); 2. Reconstructie van de ontbrekende bovenste paviljoenen; 3. Het verwijderen van de Ottomaanse potloodachtige toppen van minaretten uit de Mamlukkenperiode en deze vervangen door een model in Mamlukse stijl.

Hoofdstuk vijf, “De interventies van het *Comité* in het geval van ontbrekende koepels”, bespreekt de reconstructie van zeven koepels van gebouwen uit de Mamlukken-tijd en de dakbedekking van de Nilometer. In zes gevallen werd gewapend beton gebruikt. De beweegredenen achter de beslissing van het *Comité* om dit nieuwe opkomende materiaal gebruiken in plaats van traditionele bouwmaterialen, wordt onderzocht, en de internationale en lokale bedrijven hierbij waren betrokken, worden geïntroduceerd. Er wordt betoogd dat de reconstructie van deze koepels in gewapend beton veel eerder plaatsvond dan in historische gebouwen in Europa, en zeker vóór de publicatie van het Handvest van Athene (1931), dat “het verantwoord gebruik ervan goedkeurde”.

Naast koepels en minaretten, waarvan de restauratie in constructief en technisch opzicht gecompliceerd is, gaat hoofdstuk zes in op “de restauraties van het *Comité* van de houten minbars uit de Mamlukken-tijd”. De complexe decoratie van de minbars aan de ene kant en aan de andere kant het belang van de preekstoel voor religieuze bijeenkomsten brengt uiteenlopende uitdagingen en restauratie-eisen met zich mee. De conditie van een specifieke minbar dicteerde de aanpak; in sommige gevallen werden onder andere ontbrekende panelen vervangen door nieuwe die werden gemaakt naar voorbeeld van originele panelen. Een hedendaagse karakterisering van een minbar als ‘authentiek’ vereist de nodige uitleg. De term is multi-interpretabel: Wordt er verwezen naar de authenticiteit van het materiaal, het ontwerp, de vorm en/of het vakmanschap?

Het proefschrift concludeert dat de beslissingen van het *Comité* aantonen dat het overkoepelende doel en filosofie was om de oorspronkelijke structuur en ontwerp van een monument te respecteren. De meest veelbelovende aanpak was het vinden van overtuigende aanwijzingen van hoe het gebouw of onderdeel er oorspronkelijk uitzag, hetzij door *in situ* materiaal, hetzij door historische gegevens. Als dit niet beschikbaar was, keek het *Comité* naar een zelfde type contemporaine gebouwen. Bij gebrek aan beide mogelijkheden werd een nieuw ontwerp gemaakt dat, heden ten dage, gezien kan worden als wat het origineel had kunnen zijn, ofwel kan worden beschouwd als een her-uitvinding en een anachronisme.

Er wordt betoogd dat, ongeacht de aard van de ingreep, de analyse ervan onmisbaar is voor het begrip van deze architectonische palimpsesten, die bestaan uit historische en moderne lagen. Deze analyse moet juist worden gestimuleerd, vooral ook omdat het *Comité* ervoor gezorgd heeft dat hun documentatie beschikbaar is voor toekomstige generaties via hun archieven en publicaties, en door inscripties op de monumenten zelf.

Uit het onderzoek blijkt dat de aanpak van het *Comité* eruit bestond om een evenwicht te vinden tussen enerzijds de historische en artistieke waarden van de monumenten en anderzijds hun functionele en religieuze waarden.

Ten slotte wordt benadrukt dat feitelijk en zorgvuldig onderzoek van het specifieke karakter van de acties en actoren van het *Comité*, in samenhang met de betreffende achtergronden en verder kijkend dan de postkoloniale discoursen, nieuwe geschakeerde en gelaagde verhalen en interpretaties onthult.